

K článku Jany Valdřové „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“

On the article „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ by Jana Valdřová

This paper reacts to the article by Jana Valdřová, *Žena a vědec? To mi nejde dohromady* (Naše řeč 1/2008). This reaction is based on some doubtful aspects of the research presented: 1. Jana Valdřová uses the concept of markedness in a nontraditional sense compared to the one known, for example, from Roman Jakobson. The problem with which she is concerned is not a question of whether a generic masculine noun is or is not unmarked, but rather, a question of the frequency of one of the meanings of the unmarked member of the correlation pair. 2. The selected method of testing the associations evoked by the generic masculine does not prove the statement that “generic masculine is usually associated with the image of a man”, because it leaves out the role of the context and does not analyze the plural forms of the professions examined. In this paper, I propose another test to prove the assumptions in a slightly more effective manner.

Key words: gender linguistics; markedness; generic masculine

Klíčová slova: genderová lingvistika; příznakovost; generické maskulinum

V prvním čísle letošního ročníku Naší řeči vyšel článek Jany Valdřové věnovaný generickému maskulinu.¹ Jedná se o příspěvek cenný z toho důvodu, že se snaží postavit problematiku genderu v češtině na empirický základ. Genderová lingvistika nám o češtině může říci zajímavé poznatky – jako jakákoli jiná lingvistická disciplína však ke svému předmětu zkoumání musí přistupovat s vědeckou kritičností a s maximální možnou „objektivitou“. Posun k empirickému výzkumu může být v tomto směru prvním krokem, zatím je však (v podání J. Valdřové) nepřesvědčivý. Za problematické považuji především následující body:

Příznakovost a bezpříznakovost

Autorka používá pojem bezpříznakovost jinak, než je běžné (přinejmenším) ve strukturalistické lingvistice. Jako příklad uvedme Romana Jakobsona a jeho článek *Zur Struktur des russischen Verbuns* (1932)²:

¹ VALDŘOVÁ, J. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*, 2008, roč. 91, č. 1, s. 26–38.

² Přeložil JCH podle vydání v *Selected writings II*. The Hague – Paris : Mouton, 1971, s. 3–15.

„Asymetrie korelativních gramatických forem může být charakterizována jako antinomie signalizace A a ne-signalizace A. Dva znaky se mohou vztahovat k téže předmětné skutečnosti, význam jednoho znaku však fixuje určitý příznak (A) této skutečnosti, zatímco význam druhého znaku se tohoto příznaku nedotýká. [...]

Z asymetrie korelativních forem vyplývá další antinomie [...], antinomie ne-signalizace A a signalizace non-A. Stejný znak může nabývat dvou různých významů: v jednom případě zůstává určitý příznak (A) určité předmětné skutečnosti nefixován (tj. jeho přítomnost není potvrzena ani popřena), v druhém případě vystupuje do popředí nepřítomnost tohoto příznaku.“ (s. 15)

Z perspektivy genderové lingvistiky je zajímavé, že Jakobson jako ilustrativní příklad teorie příznakovosti v morfologii používá příznakovost rodovou. Uvádí příklad ruských podstatných jmen *osjol* a *oslíca* a píše: „Ruské slovo *oslíca* „oslice“ označuje ženské pohlaví daného zvířete, oproti tomu obecný význam slova *osjol* „osel“ žádné označení pohlaví neobsahuje.“ (s. 4)

Za krucióální je pak třeba považovat tento Jakobsonův výrok: „Jestliže v určitém kontextu kategorie 2 [tj. kategorie bezpříznaková – pozn. JCH] označuje nepřítomnost A, pak jde pouze o jedno z užití dané kategorie: význam je tu podmíněn situací, a i kdyby šlo dokonce o nejobvyklejší funkci této kategorie, nesmí to být pro badatele důvod k tomu, aby statisticky převládající význam kategorie ztotožňoval s jejím obecným významem.“ (s. 3–4)

Podívejme se na tyto obecné teze z hlediska dvojic *učitel – učitelka*, *prodavač – prodavačka*, *kuchař – kuchařka* apod. O těchto párech můžeme mluvit jako o rodových korelačních dvojicích, přičemž maskulinní tvary považujeme za bezpříznakové, tvary femininní za příznakové. Příznakem v tomto případě je „ženskost“. Uvedené korelační dvojice označují povolání – člen, který nese příznak, označuje pouze ženy mající toto povolání, člen, který příznak nenese, o tom, zda je označovaná osoba žena nebo muž, nic nevyovídá. V závislosti na kontextu a situaci může bezpříznakový člen korelační dvojice být použit pro označení pouze osob mužského pohlaví (do popředí se dostává nepřítomnost příznaku). Jinými slovy: *kuchařka* označuje vždy a jedině osobu ženského pohlaví, zatímco výraz *kuchař* (v závislosti na kontextu) může označovat buď kategorii jako takovou (tzn. osobu, která obstarává přípravu pokrmů), anebo pouze osobu mužského pohlaví.

Dobře je to vidět na případech, kdy vlastně z důvodu jednoznačnosti musíme použít podstatné jméno mužského rodu, i když mluvíme o ženě. Představme si ryze fiktivní situaci, že při průzkumu nejoblíbenějších osobností české politické scény obsadí první místo Vlasta Parkanová, za kterou bude následovat David Rath a další. Budeme-li tento výsledek shrnovat, musíme říci *Nejoblíbenějším českým politikem je Vlasta Parkanová*. Kdybychom totiž řekli *Nejoblíbenější českou političkou je Vlasta Parkanová*, bude to (alespoň podle mého osobního povědomí) interpretováno tak, že se průzkum zaměřoval pouze na české političky, tedy pouze na osoby žen-

ského pohlaví. Kdyby naopak výsledek dopadl tak, že by se jako první umístil David Rath, můžeme říci *Nejoblíbenějším českým politikem je David Rath*, a to jak v případě, že půjde o průzkum zkoumající popularitu politiků-mužů, tak i v případě, že se popularita zkoumala bez ohledu na pohlaví.³ Mezi další doklady toho, že rodově bezpříznakový člen může označovat jak muže, tak i ženy, uveďme věty *Česká republika má zhruba 10 milionů obyvatel, Manželé byli již dlouho svoji* anebo třeba i větu z článku, na který reagují: *Vyučující, 9 učitelek a jeden učitel, byli nejprve informováni o problematice zástupné funkce GM a skutečném zacílení testu.* (s. 31)

J. Valdřová rodovou (bez)příznakovost výrazu ztotožňuje s tím, co tento výraz asociuje v představě mluvčích daného jazyka (srov. „Ačkoliv má tedy generické maskulinum fungovat jako bezpříznakové označení žen i mužů, je zřejmé, že vyvolává především představu muže.“, s. 32). To je pochybené, což uvádí už sám Jakobson v poslední uvedené citaci: To, že bezpříznakový člen korelační dvojice často označuje pouze non-A, je přirozené, na bezpříznakovosti tohoto členu to nic nemění.

Problém, na který Valdřová naráží, tedy není otázka bezpříznakovosti, ale pouze otázka frekvence jednoho z významů bezpříznakového členu.

Způsob testování

Asociační test, který dr. Valdřová používá, nedokazuje její tezi, že „[Generické maskulinum] navozuje převážně obraz muže, a to se všemi sociálně politickými důsledky“, nanejvýš ji zčásti podporuje. K tomu, aby bylo možné výše uvedenou tezi potvrdit, zpochybnit anebo vyvrátit, bylo by třeba do hloubky prozkoumat alespoň následující:

1. Nakolik generické maskulinum asociuje obraz muže i v množném čísle.

2. Nakolik má na asociace vliv kontext (jazykový i situační), v němž se generické maskulinum uplatňuje.

Pochybnosti vyvolává rovněž zvolený způsob testování. Autorka článku neuvádí, v čem je tzv. „test vtipných příjmení“ k takovému výzkumu vhodný. Tato otázka je však zcela namístě – test, který spočívá v reakcích na pokyn „Dejte vtipná příjmení filmovým postavám nového českého filmu“, totiž nemusí nutně něco vypovídat o tom, jak jazyk usměrňuje naše myšlení a sociální konstrukce (v extrémním případě se to projevuje tím, že se v sebraných příjmeních objevují odkazy na reálné či fiktivní postavy jako např. *Komenský, Igor Hnízdo, Radovan Krejčíř, Rath, Jack Rozparovač*).

Samotný průběh experimentu je rovněž sporný. Autorka uvádí, že se „v některých třídách během prvních minut vyplňování formulářů F1 vyskytly dotazy, zda jsou

³ Je vhodné v této souvislosti předem upozornit na to, že lze větu o prvním místě Vlasty Parkanové formulovat jinak, „genderově korektně“, např. *V průzkumu o míře oblíbenosti českých politiků a političek se na prvním místě umístila Vlasta Parkanová*. To ovšem nic nemění na tom, že je věta *Nejoblíbenějším českým politikem je Vlasta Parkanová* z jazykového hlediska v pořádku.

oněmi postavami míněny také ženy; popřípadě – u F1 i F2 – jaký má být vzájemný poměr ženských a mužských příjmení“, což signalizuje, že testované osoby volily mužská či ženská příjmení přinejmenším zčásti uvědoměle. To výsledky testu poněkud zpochybňuje.

Přesvědčivější test by mohl vypadat takto: Testovaným osobám se dá pokyn typu *Jmenujte pět televizních moderátorů, které znáte*. Tento pokyn je následně variován: např. *Jak se jmenují doktoři, které navštěvujete? Jak se jmenují tři vaši nejoblíbenější učitelé na střední škole? Jmenujte alespoň pět vašich nejoblíbenějších herců. Které české sportovce máte nejradši?* atd. Tento test by snad mohl o něco spolehlivěji než test vtipných příjmení prokázat, zda generické maskulinum skutečně „navozuje převážně obraz muže“. Otázkou ovšem zůstává vliv genderového rozložení jednotlivých profesí – nebude překvapivé, když na pokyn *Jmenujte alespoň sedm vědců, které znáte*, nikdo nezareaguje jmenováním sedmi žen.

Nedoloženost některých tvrzení

Problematické na článku J. Valdové je rovněž to, že spolu s relevantními, vědeckými argumenty a důkazy jsou uváděny argumenty a teze založené spíše na dojmech, jejichž oprávněnost není v textu doložena. Např.: „Jazykový tvar názvů profesí u mladých lidí spolurozhoduje o jejich budoucí životní volbě.“ – „Označuje-li žena generickým maskulinem sama sebe, marginalizuje se ve skupině, k níž chce přináležet.“ – „Připisování genderového příznaku profesím je obecně nežádoucí, ať se jedná o příznakovost ženskou či mužskou.“ Autorka by tyto své teze měla buď podložit konkrétními argumenty, nebo je vůbec neuvádět.

Osobně bych článku vytkl i určitou jazykověinženýrskou a společensky kultivační snahu, byť snad o něco slabší a umírněnější než v předchozích textech J. Valdové. Bylo by velmi cenné, kdyby se česká genderová lingvistika přenesla na ryze vědeckou půdu a oprostila se od společenského aktivismu. Snad se vývoj v příštích letech skutečně bude ubírat tímto směrem a dočkáme se zajímavých poznatků o genderu v češtině. Příklon k empirickému zkoumání by tomu mohl napomoci. Je však třeba dodat, že empirické zkoumání frekvencí použití toho kterého významu bezpříznakového členu rodové korelační dvojice nebude tak jednoduché, jak by se na první pohled mohlo zdát.

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
chromy@ujc.cas.cz*